

VIII. A KÖZEGÉSZSÉGÜGY ÉS A HÁBORÚ.

1. A közegészségügy és a nemzet élete. A háború alatt ezerszer elhangzott az a mondás, hogy a nemzetek sorsa nem a nyers erőn, hanem az erkölcsi erőn, a szellemi felsőbbbségen fordul meg. A szellemi felsőbbbség épen abban is nyilatkozik: mennyire igyekszik gondoskodni valamely állam a népében levő mindennemű erő megtartásáról, kifejtéséről és fokozásáról. Az államok és egyének műveltségének, élete tudatosságának egyik legfőbb mértéke: az egészségről való rendszeres gondoskodás. Minden, ami a testi épségét és a testi élet rendjét biztosítja, fokozza az egyén és a nemzet erejét; az egészségről való gondoskodás növeli a betegségek iránt az ellenálló képességet, lehetővé teszi a romlás után a megerősödést, megkönnyíti a veszteségek pótlását, megóvja az egyének életét számos veszedelemtől, meghosszabbítja az élet tartamát, fokozza a munkára való képességet s ezzel a nemzet fennmaradását és erejének gyarapodását biztosítja. Az egész nemzet egészségének az ügye, a közegészségügy, az állami életnek alapvető jelentőségű ügyei közé tartozik s mint minden ilyen, mindenkire tartozó nagy kérdés, csak a polgárok összességének megértő közreműködésével intézhető a lehető legjobban. A háború tömérdek ember életét pusztította el, ez még szükségesebbé teszi a megmaradtak gondozását; az egészségnek számos veszedelmére, de sok biztosítékára is általánosabban felhívta a figyelmet, eként remélni lehet, hogy a közegészségügy kérdései iránt ezután fogékonyabbak leszünk. Valamennyiünknek személyes érdeke ez. Azért szükséges, hogy tájékozódjunk a közegészségügy háborús vonatkozásairól s ezekből magunkra és a közre nézve tanulságokat igyekezzünk levonni.¹

2. A hadsereg egészségügye a hadviselésnek egyik legfontosabb kérdése; ezért békében is hatalmas szervezet gondoskodik róla állan-

¹ E kötet szerkesztője a közegészségügyi tájékoztatások nagy fontossága miatt mélyen fájjalja, hogy e helyen nem közölhet erre a célra szakembertől írt önálló összefoglalást, hanem rajta kívül levő okokból kénytelen volt az itt következőket úgy, ahogyan módjában volt, maga állítani össze.

dóan. Külön katonarorvosi és gyógyszerészi kar, külön tisztikarral szervezett egészségügyi csapat végzi az egészségügyi szolgálatot. A háborúban mindezek létszáma természetesen nagyon megnövekedett. Szolgálatuknak egyik része: a sebesültek ellátása; másik, nem kevésbé fontos része pedig: a csapatok egészségének fenntartása, a rendes betegek gyógyítása, a fertőző betegségek terjedésének meggátlása. Az egészségügyi csapat tagjait nemcsak a rendes betegápolásra, hanem a tábori egészségügyi szolgálatra is kiképezik.

A *sebesültek* részére a tűzvonalhoz közel segélyhelyeket állítanak fel orvosok vezetése alatt; innen szakszerűen kiképzett és megfelelően felszerelt sebesültvivő járőrök mennek a sebesültek felkeresésére. Ezek a katonák válogatás nélkül segítenek barátan és ellenségen: első segélyt nyújtanak a súlyosan sebesülteket lehetőleg gyorsan beszállítják az orvoshoz a segélyhelyre. Innen aztán a különböző gyógyító intézetekbe küldik a sebesülteket és betegeket. Vannak állandó és mozgó egészségügyi intézetek. Állandók: az egyszerű gyengélkedő házak könnyű betegeknek; a csapatkórházak; a jól felszerelt, nagyobb helyőrségi kórházak; az ilyenek székhelyén szükség esetén az alkalmas középületeket is kórházzá alakítják át (tartalék-, kiegészítő-kórházak). Mozgó, tábori intézetek: a segélyhelyek mögött a hadosztály egészségügyi intézete a betegek és sebesültek összegyűjtésére és ellátására; ez intézetnek ú. n. kötőzhelye a harctéri sebészet középpontja, de csak sürgős esetekben végez nagyobb műtéteket, a súlyosabb eseteket hátrább küldi a tábori kórháznak; innen is lehet gyorsan még hátrább küldik őket, hogy a kórház szükség esetén gyorsan tudja a helyét változtatni. Ha erre kerül a sor, akkor a tábori kórházat az ú. n. mozgó tartalékkórház váltja fel. Mindeme kórházak könnyű sebesültjeit és üdülőit a tábori gyengélkedőházak fogadják be; a harctérről az ország belsejébe szállított sebesültek pedig a betegnyugvó állomásokon részesülnek orvosi segélyben és ételmezésben. A sebesültek szállítására külön sebesültszállító vonatok és hajók, kórházvonatok, kórházhajók szolgálnak. Az ápolást az ilyen szolgálatra beosztott katonákon kívül önkéntes ápolónők végzik (Vörös Kereszt-Egyesület).¹

Mindenik hadviselő fél arra törekszik, hogy a sebesültek közül minél többet tudjon ismét szolgálatra képessé tenni. E tekintetben igen nagyok az államok között a különbségek, különösen nagyok voltak a háború kezdetén. Jellemző erre Men csikó v orosz orvosnak az az adata, hogy a németek a sebesülteknek 60 %-át, az oroszok csak 18 %-át tudják újból a harctérrre küldeni. A hivatalos német kimutatás szerint

¹ E részletet 1. *Magyar Lajos* törzsrorvos, Hadegészségügy (A háború és a jövő, Bpest, 1916. Grill K. 113-123. 1.).

az első évi átlag ez: 100 sebesült közül visszanyerte a szolgálatképességét 89.5%, szolgálatra képtelen és szabadságolt 8.8%, meghalt 1.7%.¹ Ez az arány azóta még javult s ez is igazolja, hogy az orvosi tudománynak és általában az egészségügyi szolgálatnak a fejlettsége minden hadsereg harcképességének rendkívül fontos feltétele. Meggyőzően bizonyítja ezt az a nehéz, de sikeres küzdelem, amelyet mindenik hadsereg orvosainak a járványok ellen kellett folytatniok.

*A fertőző betegségek*² a háborúknak mindenkor rendes kísérői voltak; az ókor óta jóformán minden nagyobb járvány háborúra vezethető vissza. A mai háború kitörésekor is az okozta az orvosoknak a legnagyobb gondot, hogy miként lehessen megóvni a hadseregeket és közvetve az egész országot a fertőző betegségek elterjedésétől. Ez a gond annál nagyobb volt, mert csapataink idegen világrészek műveletlen hordáival is érintkezésbe jutottak s gondolni lehetett, hogy ezek szokatlan ragályokat is elterjesztenek. Valóban, a kolerás fertőzéseken, tífuszon kívül a nálunk eddig legfeljebb csak szórványosan észlelt kiütéses láz, visszatérő láz és más fertőző bajok is csakhamar jelentkeztek. A védekezés annál nehezebb volt, mert a háborúban óriási tömegek zsúfolódnak egybe; a katonák ellenálló erejét pedig a megerőltető menetelések, a pihenés és alvás hiánya, a rendetlen életmód és rendszertelen táplálkozás, a tisztaság hiánya tetemesen csökkentik. Mindezt előre tudva, a járvány megelőzése céljából mára csapatok indulásakor kiválogatták azokat, akiken ragadós bajt (pl. trachomát) lehetett észlelni; előrevonuláskor az orvosok elől jártak s ha fertőző betegséget találtak valamely községben, oda a csapatot nem engedték be; megvizsgálták a kutakat is. Ahol a víz nem jó, ott felforralják vagy – ha van a csapatnak – ú. n. hadi kutakkal megsűrrik vagy ózonozzák a vizet s ekként csírátlanítják. A kolera, vérhas, tífusz stb. ugyanis legkönnyebben akkor támadja meg szervezetünket, ha elrontjuk a gyomrunkat. Ezért ügyelnek nagyon a kenyérre és általában az élelmiszerekre (a németek modern vágóhidakat létesítettek hűtőházakkal a csapatok mögött); ellenőrzik a szakácsokat abból a szempontból is, hogy egy vagy más módon nem terjesztenek-e ragályt. A csapatok mögött mozgó fürdőket,

¹ Egészség 1916. 44. 1., *kj.* közlése.

² E részlet kivonat *Entz Béla*, Küzdelem a fertőző betegségek ellen a háborúban c. dolgozatából (Természettud. Közlöny 1916. 489-512.). Egyes adatok a ()-ben megnevezett szerzők köv. közléseiből valók: *Fenyvesi B.*, A háború és a járványok (A háború és a jövő, 22-34.), *Aujeszky A.*: A kolera elleni védőoltások eredményei (Természettud. K. 1915. 260.); *br. Korányi S.*: Az orvosi tudomány jelentősége a háborúban és az emberökonomiában (Orvosképzés 1915:191-206).

ruhamosó intézeteket szereltek fel. Igyekeztek tehát a fertőzést lehetősen megelőzni, de sok, rendkívüli körülmény miatt nem sikerült. Különösen csapataink első, gyors előnyomulása idején (északon) az események rohamos váltakozása és a sebesültek nagy száma miatt az orvosok figyelme nem terjedhetett ki mindenre és nem lehetett kellően óvakodni. A kezdetleges lövészárkokban szükségét mindenki a helyén végezte el, a piszkot és szemetet szétszórta s ebédjét sem költhette el ezektől távol, néha 2-3 hétig még kézmosásra sem volt alkalom. Ezért tört ki csakhamar a kolera, tífusz és vérhas. És a baj terjedt, mert megfigyelés, elkülönítés, fertőtlenítés, igen nehéz és fogyatékos volt; az egymást követő csapatok elődeik elhagyott helyén a betegséget is felszedték. 1914 őszén egész zászlóaljakat kellett internálni a kolera terjedésének meggátolására; külön, tábori járványkórházakat létesítettek, a fertőző betegeket külön vonaton szállítják s visszavonulás esetén csak a teljesen gyógyultakat viszik el. Így igyekeznek meggátolni, hogy a betegek vagy az ú. n. bacillushordozók (akik fertőztek és fertőznek, de maguk nem betegek) még nem fertőzettekkel érintkezzenek. Ez a célja annak is, hogy a polgári lakosság körében kitörő járvány esetén a fertőzött közösséget teljesen elzárják, sem be, sem ki senkit sem eresztenek.

A járvány terjedésének meggátolása szempontjából igen fontos a betegek ruháinak, felszerelésének, ürületeinek fertőtlenítése. Ez azonban a harctéren különösen nehéz, mert nem áll mindig rendelkezésre fertőtlenítő anyag és készülék. Nagyon nehéz volt a helyzet pl. Galícia északi részein és Orosz-Lengyelországban, ahol még a nagyobb községekben, sőt városokban sincsenek rendes árnyékszékek. Ilyen helyeken csapataink azonnal hozzáláttak a község kitisztításához. A legnagyobb szigorúsággal kellett a lakosságot arra kényszeríteni, hogy az utakat, utcákat – néhol kényszermunkával – megtisztítsák a sok helyen évszázados piszoktól s a vízlefolyókat rendbehozzák, árnyékszékekről gondoskodjanak stb. A piszok minden tekintetben félelmes ellensége az egészségnak. A fertőző betegségek egy részét élősdű férgek (paraziták) terjesztik s ezek a piszokban elszaporodnak. A mostani háború a különböző rovaroknak ezt a betegségterjesztő szerepét sokszorosan igazolta; különösen a ruha tetű, a kiütéses tífusz terjesztője bizonyult legveszedelmesebbnek. A rutén és lengyel falvak piszkos lakossága között, amely a mosdást és fésülködést csak hírből ismeri, a csapatok, a tisztek is, a szó betűszerinti értelmében megtetvesedtek; mikor meg a lövészárkokba vonultak, bevette magát a tetű az ottani szalmába is és a kiütéses tífusz seregünk harcképességét komolyan fenyegette. A hadvezetőség külön tetvetlenítő-intézetet szerelt fel (fürdőket fertőtlenítő-készülékkel és mosóházakkal) minden ezred számára; ezekben a legénységet a felváltás alkalmával megfürösztik és fertőtlenítik, úgy eresztik a tartalék-

állításba; vissza a lövészárkokba ugyanígy. Ezek az intézetek nagyon különbözők, sokszor nagyon egyszerűek; az a fő, hogy nagyfeszültségű gőzt tudjanak szolgáltatni a tetvek és a serkék elpusztítására. Ezeknek s a legénység kéthetenkénti fürdésének köszönhető, hogy a fertőző betegségek általában nagyon megapadtak. Nagy szolgálatokat tesznek ebben a tekintetben a minden hadtestben működő tábori bakteriológusok, akik kis laboratóriumokban a vizet, élelmiszereket, a betegek váladékát vizsgálják s a minden hadseregben levő rendes laboratóriumokkal, egészségügyi bizottságokkal együtt a csapatok egészségi állapotát és így harcképességét céltudatos munkával lehetően biztosítják.

A békés, polgári életben sem mindig lehet a fertőzés terjedését teljes biztonsággal meggátolni, a harctéren pedig jóformán lehetetlen. A csapatok az ellenséggel és a lakossággal érintkezve a fertőzésnek mindig ki vannak téve. Ezért az említett óvó rendszabályokon kívül szükség van a *védőoltásokra* is. Ezek az embert a betegség iránt ellenállóvá teszik, azaz még akkor is megvédik a katonát a betegségtől, ha fertőzőbeteggel érintkezik és ha betegséget okozó csírák hatolnak is be szervezetébe. A himlőoltás nagy eredményei ismeretesek. Jellemzi ezeket ez az adat: az 1870/71-iki háborúban a franciák himlő miatt kb. 23,000 embert veszítettek, a németek csak 278-at, mert az egész hadsereget gondosan beoltották, a francia seregnek meg csak kis része volt beoltva. Ezt a példát még jellemzőbbé teszi, hogy Németországban nem volt még akkor a polgárságra nézve kötelező a himlőoltás és a kitört járványnak csak Poroszországban 127,000 áldozata lett, három» szór annyit, mint a német hadsereg egész vesztesége a hadjáratban (Fenyvesi). A kötelező himlőoltásnak köszönhető, hogy pl. a mai nagy Németországban 1913-ban összesen 12 ember halt meg himlőben, holott a XVIII. században az akkor 24 millió lakos közül évente átlag 67,000-et pusztított el ugyanez a betegség (Korányi). A himlőoltás nagy eredményei adták az indítást arra, hogy más fertőzőbetegség ellen is oltással (immunizálással) védekezzenek. Már 1914 okt. kötelezően elrendelték hadseregünkben a kolera elleni oltást, majd a tifusz elleni oltást is. Az oltás hatását mutatja, hogy pl. 1914 őszén kolera ellen kétszer beoltott katonák közül kolerás lett 10,000-ből 1-2,10,000 egyszer beoltott közül 15, a be nem oltottak közül 50. A 3. hadsereg egyik hadtestét nem oltották be, okt. második felében gyorsan terjedt benne a kolera, nov. 3-án megkezdték az oltást és nov. 8-ika után egyetlen kolerás eset sem fordult elő (Korányi). Ebben a hadseregben a bakteriológiai úton megállapított 2167 kolera esetben 1861 be nem oltott katona közül meghalt 545, azaz 29.3%, 299 kétszer oltott közül pedig 3, azaz 1% (Aujeszky). A tifusz elleni oltás eredményét mutatja pl. az, hogy 1912-ben a francia tengerészet beoltott részében egy tifuszeset sem fordult elő;

az ezekkel együtt élő, be nem oltott tengerészek közül pedig 542 betegedett meg tifuszban és 118 «gasztrikus láz»-ban (Korányi).

Nemcsak a hadsereget, hanem az egész ország lakosságát védeni kellett és kell a fertőző betegségektől. Erre az az ok is megvolt, hogy a harcterről hazatérő katonák elvitték a járványt a harctértől távol eső vidékekre is. Ezért az ország több helyén az egész, katonai és polgári lakosságra nézve kötelezővé tett a hatóság bizonyos óvórendszabályokat, az oltást is; megnehezítették, orvosi bizonyítványhoz kötötték egyes helységekből az elutazást. Másrészt pedig fokozottan gondoskodtak arról, hogy a fertőző betegség széthurcolásának, a harcterről való hazahozásának elejét vegyék. Minden hazatérő katonát fertőzőbetegnek tekintettek; ezek megfigyelésére a belügyminiszter az ország határain belül 14 helyen megfigyelő-kórházakat építtetett s itt minden újonjöttest fertőtlenítenek, csak azután bocsátják az intézet tiszta részébe s minden katona csak ötnapi megfigyelés (vesztézőár) után kapja meg a rendelkezést további teendőiről. A megfigyelő-állomások 1915 elején kezdtek működni; attól kezdve pontosan észlelhető volt a fertőzőmegbetegedések csökkenése, az ország belsejében pedig azóta szó sincs a fertőzőbetegségek járványszerű pusztításáról.

3. A háború egészségügyi hatására gondolva, természetesen első sorban a nagy embervesztés jut eszünkbe, meg hogy mily sokan elnyomorodtak, elgyöngültek, elbetegesedtek. A kiállott szenvedések nagyon sok katonában fejlesztették ki a betegségek csiráit, pl. nagyon sokat támadott meg, sőt tett rokkanttá a háború miatt még nagyobb erőre kapó, pedig addig is borzasztóan pusztító tüdővész. S ezek a csapások nem csupán a katonákat érik, hanem közvetve és sokszor közvetlenül a háború okozza az itthonmaradtak egészségügyi romlását is. A háború az élet minden egyéb körülményével együtt az egészség gondozását is megnehezítette a polgári lakosság számára; nehezebb és szűkösebb a táplálkozás, a lakás fűtése, a világítás és a ruházkodás, sok az izgalom és kevés a lelki nyugalommal tölthető pihenő idő. Az ország nagy részén eddig is kevés volt az orvos; most az orvosok katonai szolgálata, a sebesültek nagy tömege miatt a polgári betegek még városokban, sőt a fővárosban is sokszor nehezen jutnak orvosi segítséghez; az orvosok túlságosan meg vannak terhelve; a kórházakban alig-alig van hely. Mindezeknek a következményeit nem szükséges felsorolni annak megértésére, hogy ezek a körülmények a közegészség állapotára szükségképen kedvezőtlenül hatnak.

Másfelől azonban a háborús viszonyok kedvezően is hatottak sok egyénnek az egészségére. Nem mindenki, de igen sok ember jószántából vagy kényszerűségből egyszerűbben és okosabban él, mint a háború előtt; sok szegény családot a háborús segély rendesebb táplálkozáshoz

juttatott; másokat a drágaság és az anyagok hiánya minden irányban mértékletességre szorított; sokan jutottak jobb lakáshoz; szóval az egészségnék némely veszedelme sokakra nézve csökkent.¹ Az egész nemzet szempontjából pedig különösen fontos az a körülmény, hogy a sűrű katonai szemléken a férfilakosság legnagyobb része egészségügyi ellenőrzés alá került; a katonai okokból elrendelt kényszergyógyítás tömegestől juttatott orvosi kezeléshez és nagy számmal gyógyuláshoz olyanokat, akik (pl. trachomasok, nemibajosok, tüdővészesekek) enélkül nemcsak magok romlottak, de másokat is fertőztek volna. Ennek a hatása nemcsak abban látszik, hogy sok beteg lett katonai szolgálatra alkalmassá, hanem abban is, hogy sokban megnövekedett az orvosban és a kórházban való bizalom, az egészségre való vágyakozás, mert az egészséges állapotot az addignál jobbnak érzik. Általánosítás nélkül ugyan, de azt is ki lehet mondani, hogy a legénységnek tisztaságra való kényszerítése, rendszeres fürdetése nagyhatású a tisztaság iránti érzék felkeltésére. A nép egészségügyi felfogásában tehát fordulatot remélhetünk s ennek a következményei ma még kiszámíthatatlanul jók lehetnek. A háborút túl élő katonák sokféle ismerettel gyarapodva térnek majd családjuk körébe (1. Közművelődés), de mindezek között legértékesebbek bizonyára azok lesznek, amiket az egészség megővésére és visszaszerzésének lehetőségére nézve tanulnak s amit e tekintetben megszoknak.

A csapatok általában kedvező egészségi állapotban vannak, a fáradalmakat eléggé bírják s azt is többen észlelték, hogy sok ideges és beteges ember megerősödött. Mindezt tapasztalják a katonák is és ha nem válik is bennök tudatossá ennek minden lehető oka és tanulsága, mégis csak okulnak belőle. A kedvező egészségi állapot okait egy német megfigyelő így foglalja össze: 1. a katonák megszabadulnak a mai (főként a városi) életnek sok, káros hatásától; 2. állandóan szabad levegőn vannak; 3. nem érintkeznek betegekkel; 4. a természeti erőkkel állandó érintkezésben lévén, gyakorolják a szervezet szabályozó készülékét (alkalmazkodás, edzés, kiegyenlítés stb.), a megerőltetések fokozzák az ellenálló képességet az ártalmakkal szemben; 5. gondozásban részesülnek; 6. az elfoglaltság nem engedi a beteges önmegfigyelést, tépalódást; 7. az akaraterő gyakorlódik s ennek a haszna fokozatosan tudatossá is válik.²

Effélére most sokan, egyszerű emberek is ráeszmélnek. Így pl. észreveszik, hogy a gyermekkorától fogva edzett, testét gyakorló és

¹ *Farkas G.*: Akiknek a háború egészségére vált (Egészség, 1915. 105-108.).

² *Goldscheider*: Csapataink kedvező egészségi állapotának okai (Egészség 1915. 208-220.).

rendesen gondozó ember többet és könnyebben bír, mint az elkényeztetett, gyenge testű; látják, hogy az étel és ital kellő (elegendő, de nem túlságos) mennyisége és minősége milyen hatással van a fáradalmak bírására. Általában mindazt, amit az életmódra nézve az orvosok régóta, de nem nagy sikerrel tanítanak, most az emberek nagy tömege magán vagy másokon szerzett személyes tapasztalásból igaznak ismeri fel. Igaz, hogy sokan a felismert igazságot sem követik. Emiatt különösen az úgynevezett élvezeti szerek okoznak nagy károkat, mert igen sokan nem tartanak mértéket. A legtöbb katona nem is tud megenni a *dohány* nélkül. A háború a nemdohányzókat is rászoktatta s a dohányosokat valósággal nikotínistává tette. Pedig a nikotin nemcsak annak okoz szédülést, émelygést, szívdobogást, aki meg nem szokta, hanem néha olyanoknak is, akik megszerették, állandóan károsan hat az emésztésére, lefogyást, szívdobogást, reszketést, főfájást, ideges bántalmakat stb. idézhet elő. Szóval a dohányzás túlzása veszedelmes. Ugyanezt régen tudjuk a *szesz italokról* is. A háború első telén igen sokan úgy vélekedtek, hogy az alkoholra szükség van. Később mind többen rájöttek, hogy a^x hideg vagy forró, cukrozott, gyenge tea rum nélkül frissítőbb, a vizet szeszszel nem lehet pótolni, a szeszivás nem véd meg a vérhas és hasonló bajok ellen. Azonban mégis kivált nagy hidegben s nedves időben a szesz italokat (főként rumot, konyakot) nagy mértékben fogyasztották s általánosan dicsérték vidító, erősítő, melegítő hatását. Másrészt azonban mindenki elismeri, hogy a fegyvelemsértéseket, vigyázatlanságból eredő baleseteket főként a szesz okozza s hogy nem a körültekintő bátorságot, hanem csak a vakmerőséget növeli, általában csökkenti a menetelő képességet s az éberséget, ügyességet, megkülönböztető képességet is; az állásban levő katonák között a fagyás súlyos eseteit leginkább a szesz italról mély álomba merült vagy tehetetlenné vált embereken észlelték. A szellemi munkabírást csak nagyobb szesz-adagok zavarják meg szembetűnően; bizonyos azonban, hogy a szesz állandóan fogyasztó egyén tényleges elméleti erőinek csak bizonyos hányadával rendelkezik, a többit, még pedig a rendszerint legértékesebb erőket, az alkohol hatása leköti. Ezért nem elég a részegségtől óvakodni, hanem tudni kell azt is, hogy a szükségtelen szeszivás gyomorhurutra, étvágytalanságra tesz hajlamossá, semmiféle fertőzés ellen meg nem véd, ellenben a fölfogó, gondolkodó, ítélő és cselekvő képességünket korlátozza.¹ Ilyen és hasonló tapasztalatokat most nagyon sokan tesznek s minél inkább saját felfedezésüknek gondolják, annál szívesebben követik és terjesztik a tanulságot. Ebből sok jó származhatik. Azért ezt a ráeszmé-

¹ A dohányról és a szeszről szóló részlet *Ranschburg Pál* közléséből való: *A hadsereg szellemi egészségügye.* (Inter Arma, 1915. 188-192.).

lést elő is kell segíteniök nemcsak a katonák között, hanem itthon is mindazoknak, akik a tényeket nemcsak a megállapítás kedvéért figyelik meg, hanem az egyéni és nemzeti jóllét közös érdekében hasznosítani is óhajtják. Épen egészségügyi téren – csakúgy, mint az ettől és egymástól teljesen el sem választható gazdasági, közművelődési, erkölcsi tekintetben – mindig a következményekre, a jövőre kell gondolni.

4. A jövőről való gondoskodást a jelen tapasztalásai irányítják. Ezek pedig mindenik hadviselő nemzetre nézve azt mutatják, hogy nagyon megszaporodott a tenni való, a munkáskéz azonban kevesebb. Ezt talán nem érzi Oroszország, mert a népe tömérdek, meg Anglia, mert eddig a többihez képest keveset veszített; de rettenetesen érzi Franciaország, mert a népessége amúgy is erősen apadóban volt s érzik a kisebb nemzetek, ezek között mi is. Gondoljunk csak magunkra. Az öregek helyébe következő nemzedékek sorai nagyon megritkultak, sok kis gyermek is elpusztult, a szülések száma igen leszállott, a nemzet tagjainak a száma tehát jóval kisebb lett a háború folyamán. Az életben maradók közül sokan megrokkantak, meggyöngültek; sokan szorulnak a többiekre és sokaknak tartozunk az ellátással. Mindebből következik, hogy kötelességünk gondoskodni a ma élők egészségének, munkaerejének megőrzéséről és fokozásáról, meg az új nemzedék sorsáról. Evégre komolyan számba kell venni a háború világításában kiderült, bár jórészt addig is ismert nagy, egészségügyi hiányainkat s a most keletkezett új bajokat. A rendszeres gondoskodás ugyan a vezetőök dolga, de azok törekvései mindnyájunk segítségére nélkül kevésre mehetnek, azért itt rámutatunk néhányra a feladatok közül.

Legközvetlenebb, átmeneti feladat a *rokkantak* gyógygyógyítása és munkára képessé tétele. Ezt a Rokkantügyi Hivatal szervezte (1. 192.1.) és sok orvos nagy sikerrel végzi; az orvosi tudomány ma rendkívül sokat tesz már arra, hogy a különféle csonkák, bénák, csökkent látásúak, ha nem a régi erővel is, de részt vehessenek a nemzet megújításának mindenki közreműködését követelő munkájában.

A másik feladat: az új nemzedékről való gondoskodás. Ez a gondolat magában foglalja majdnem mind a többit, mert itt a leendő polgárok szervezetének egészséges fejlődéséről van szó. Ennek érdekében el kell hártani mindent, ami a szervezet épségét és megerősödését gátolja és meg kell tenni mindent, ami azt elősegíti. Megrontója a születendő nemzedék épségének mindaz, ami a felnőttek egészségének is árt (a tisztaság hiánya, rossz táplálkozás, helytelen életmód, egészségtelen lakás, pihenés nélküli munka, oktalán szórakozás, dohányznak, szeszes italnak mértéktelen fogyasztása). A gyermekre nézve ezek annál veszedelmesebbek, mert fejletlensége miatt szervezetének ellenálló ereje csekély.

Tudtuk eddig is, most azonban percre sem szabad eltévesztenünk, hogy népünk tetemes része, még az úgynevezett műveltek nagy része is egészségtelenül él. Ez az oka többféle betegség nagy elterjedtségének (népbetegségek). Ismeretes, hogy békében a halottaknak igen nagy százaléka (a háború előtt évente mintegy 70,000 ember) *tüdővészben* pusztul el s az ez ellen való küzdelem eddig mégis aránylag kevés embernek keserves harca volt. Ma már több szanatórium van a tüdőbetegek részére (Budakeszi, Gyula, Debrecen), itt-ott egy-egy parasztszanatórium is (pl. Hódmezővásárhelyen), a tüdővészessé lett katonák részére hatalmas gyógyító helyeket szerveznek, de ez mind nem elég, mert ebben a bajban óriási tömeg szenved s mindenik állandóan veszélyezteteti környezetét. Nem is elég a betegek gyógyítása, hanem szakadatlan tanítással az egészségeseket kell az óvakodásra ránevelni, az egészséges élet feltételeit kell országos intézkedésekkel megteremteni s minden egyes embernek nemcsak magát kell másoktól, hanem másokat is önmagától védenie (tisztaság és napfény, ne köpjünk, ne köhögjünk senkire stb.).

Azt is tudtuk, hogy nagyon sok az úgynevezett ideges ember. Az *idegrendszer* egészségének az a próbája, hogy mennyit bír el, mennyire tud ellenállani izgalomnak, fáradalmaknak, rázkódásoknak. A háború azt bizonyítja, hogy katonák közt és ithonmaradtak közt egyaránt nagyon sok az ideges hajlamú, azaz gyenge idegzetű ember. Ez az állapot pedig nem pusztán az egyéneknek rossz, hanem közvetlen környezetüknek is; károsan befolyásolja az utódok minőségét és ezzel veszélyezteteti az állam érdekeit is, hiszen mindenféle munkában következetes, szívós kitartásra, lelki fegyelmezettségre van szükség. A mai felnőttek nem készültek elő a mostani nagy megpróbáltatásokra; az új nemzedéket azonban tartozunk minden eshetőségre megedzeni.¹ Gondosabb *testi nevelés, egészségügyi ismeretek terjesztése, népegészségügyi intézmények* (fürdők, testgyakorló- és üdülőhelyek) létesítése sokat segíthet a mai bajokon; az egész szervezet edzése, az akarat erejének kifejlesztése minden tekintetben, az egészségnek sokféle ártalmától védene bennünket. Mindenkinek gondoznia kell saját testét s a tőle telő minden módon elő kell segítenie a közegészségügyi törekvések sikerét. Ezzel magunkat és utódainkat védjük.

A nagy emberveszteséget csak a *szaporodás* pótolhatja; minél több ember pusztul el, annál nehezebben. Hazánk több vidékén már jó idő óta csekély volt a szaporodás (egyke-rendszer, két gyermek-rendszer); most egész nemzedékek alig alapíthatnak családot, tehát a hiány

¹ V. ö. *Schaffet K.*: A háború és az idegrendszer megbetegedései (Inter Arma, 125-135.); *Lechner K.*: A világ idegessége (Kolozsvár, 1915.).

sokai o' érezhető lesz. A háború után pedig a győztes is csak akkor állhatja meg a helyét, ha ezt a hiányt idejekorán pótolni tudja. A magyarságnak a helyzete különösen veszedelmes, mert a bennünket körülvevő ellenséges népek szaporodási arányszáma a mienket felülmúlja. S nem elég arra gondolni, hogy számszerint gyarapodjunk, hanem igyekezni kell javítani a minőséget is, vagyis az egyének értékét. Németországban külön faj egészségügyi társaság foglalkozik ezzel a kérdéssel; nálunk aránylag kevesen érdeklődnek iránta, de két erősödő mozgalom mindjobban ráirányítja a figyelmet. Egyik: a nemi betegségek ellen való küzdelem, másik: az anya- és csecsemővédelem országos szervezése.

Az egyén és a nemzet jóllétét felettebb veszélyeztető *nemi betegségek* elterjedtsége ijesztő.² Hadseregünkben a háború kezdetén kb. 250,000 ember szenvedett ilyen bajban s megdöbbenő, hogy a magyarok arányszáma e tekintetben a legnagyobb (1875-1885 között minden 10,000 katona közül nemibajos volt: cseh 518, horvát 537, német 555, rutén 599, lengyel 619, oláh 873 és magyar 1052!). A nemibetegségek nemcsak magát az ilyen embert, hanem ivadékait is megrontják, apasztják a születések számát és növelik a halvaszületett magzatokét, a fogamzásra képtelenné vált asszonyokét; a nemibeteg szülők gyermekei között sok a vak és a süket (nálunk 100 vak közül 47 szüleinek nemibaja miatt vak). A háború e betegek számát s ezzel az egész nemzet veszedelmét rettenetesen megnöveli; a hivatalos védekezés megindult, de most a háború alatt és majd a leszerelés idején is nagy nehézségekbe ütközik az emberek tudatlansága és rosszlelkűsége miatt.

Ez a küzdelem a *csecsemővédelem*, általában a gyermekvédelem szempontjából is fontos.³ Hazánkban 1901 óta törvény gondoskodik az elhagyott gyermekek védelméről, de csak most indul komolyabb mozgalom arra, hogy a csecsemőket s a még meg sem született gyermekeket is oltalmazzuk. A háború előtt az élveszületettek 18.6 %-a halt meg az első életévben, nagy hivatása van tehát az anya- és csecsemővédelem céljából 1915-ben alakult Stefánia-Szövetségnek, amely javaslatokat dolgoz ki ebben az ügyben a hatóságok számára, érdeklődést kelt a közönségben, segíti az anyákat és csecsemőket gondozó intézeteket s ilyenek állítását előmozdítja; igyekszik megvalósítani az úgynevezett anyasági biztosítást és terjeszti azt a tudományosan megállá-

¹ Erre nézve I. Hoffmann Géza: Fajegészségtan és népesedési politika. Természettud. Közlöny (1916. 617.).

² Nékám L.: A háború és a nemi betegségek (A háború és a jövő 139-153.); u. ő.: ugyanarról (Orvosképzés 1916. 1-2. sz.).

³ Bókay J.: A csecsemővédelem és a háború (A háború és a jövő, 13 - 17.); v. ő.: A Stefánia-szövetség kiadványai (Bpest).

pított igazságot, hogy az anyatejjel való táplálás a csecsemő egészséges fejlődésének első biztosítéka.

Ezek az adatok nagyon kevésre mutatnak rá bajaink és tenni-valóink közül, de gondolkodóba ejthet ennyi is, Nem elég szomorúan néznünk a háború pusztításait és bűn volna csak másoktól várnunk és követelnünk a gondoskodást. A maga körében mindenki tehet valamit, ha többet nem, annyit, hogy támogatja az orvosok munkáját.

5. Az orvosok munkája a nemzetek jövőjének egyik legfőbb biztosítéka. Mi ezt a háború előtt nem nagyon értettük meg, de a helyesebb ítéletre most az egész népet el lehetne juttatni. A fogékonyága gyarapodott, mert sok-sok ember meggyőződött arról, hogy a kórház áldás és az orvosi tudomány hatalom. Nem mindenható, de a hatalma sokra kiterjed és folytonosan erősödik. Ezt igazolja mindaz, amire az itt elmondottak röviden utaltak s bizonyítja a művelt országok egészségügyének a tanulmányozása (v. ö. Korányi i. h.). Európa lakosságának a száma a XIX. században 187 millióról 400 millióra emelkedett, pedig háborúk, járványok pusztították, kivándorlás apasztotta s a születések arányszáma fogyott. Ezt az eredményt az idézte elő, hogy az emberek életének átlagos tartama meghosszabbodott, még pedig aként, hogy épen a munkaképes életkor nyúlt meg. S bár ez az embermentés természetesen sok pénzbe kerül, mert csak sok és jó kórház, jó munkáslakások, vízvezetékek stb. létesítésével sikerülhet, ez a kiadás jó üzlet, mert a megtartott emberek értéke a nemzetre nézve jóval nagyobb. Az orvosi tudomány sikereit a háborúban a fertőző bajok elleni védekezés mutatja legjobban. A fertőző betegségek elnyomása békében is az átlagos életkor meghosszabbodásának főforrása. Egy angol kimutatás szerint 1909-911-ben Angliában és Walesben összesen 772,811 emberrel, a legfontosabb fertőzőbajokban pedig 367,558-cal kevesebb halt meg, mint 30 évvel azelőtt. Ez a haszon tehát jórészt az orvosi tudomány munkájának az eredménye. Nem egyedül azé, mert «a vagyonosodással, a jobb táplálkozással, a lakásviszonyok javulásával, a tisztaság szeretetével, a vízszabályozással, csatornák építésével, az általános műveltség gyarapodásával együtt jár ama betegségek kialvása, amelyek a nyomornak, a piszoknak a betegségei)) (u. ott), tehát szükséges, hogy a közegészség javulásának mindezeket a feltételeit is megteremtjük. De ebben a munkában is az orvosi tudománynak kell irányt mutatnia. Az igazi, lélekkel dolgozó orvosok háborús munkájának az eredményei megmutatják: «mit veszít, mit mulaszt az az ország, amely nem használja ki teljességben azt, amit neki a tudomány kínál» (u. ott). Nekünk sok az ilyen mulasztásunk, tehát sok a veszteségünk is; az emberek életével eddig nem gazdálkodtunk jól. A többi között nem értettük meg Széchenyinek ezt a felkiáltását sem: «Egészségtől viruló egyénnél csak

az egészséges család, ennél az egészséges község gyönyörűbb; az egészséges nemzet mennyekbe ragadó tünemény! Egészségre kell törekednie minden jobb embernek magára és másokra nézve!» (önismeret.)

El kell ismernünk, hogy e törekvésünk bizony nagyon fogyatékos; az orvost igen sokan nem állandó tanácsadónak, hanem csak a végső szükségben segítőnek nézik; nagyon sok helyen orvost nem is találhatunk. A háború tanulságai követelik, hogy ezután az egészség ügyéről, a magunkéról és az országéről, másként gondoskodjunk, az orvosi tudományt jobban felhasználjuk. Ez mutatja meg azt az utat (Korányi i. h.), amelyen az emberiség mai eltévelyedésének következményeit kiheverheti.

Irodalom. A szöveg alatt idézett dolgozatokon kívül sok idetartozó cikk és apró közlés van az *Egészség*-ben (1914. szept.-től fogva) s a *Természettudományi Közlöny*-ben, u. o. irodalmi utalások is; inkább orvosoknak szánt közlések az *Orvosképzés*-ben s más orvosi lapokban.

Imre Sándor.